

ДАРОХРАНИЛЬНИЦЯ З ВКЛАДНИМ НАПИСОМ 1793 РОКУ

У Музеї історичних коштовностей України зберігається чимало експонатів, пов'язаних з відомими історичними особами. Серед них і дарохранильниця (ДМ-5857). Вона походить з фондів Всеукраїнського історичного музею ім. Т.Г. Шевченка, була передана на зберігання в Київську Контору Держбанку згідно з актом № 31 від 27 лютого 1934 р. під № 1169. Після реєвакуації була повернута музею серед інших експонатів Гохраном СРСР відповідно до акту від 13.10. 1946 р. А 25 серпня була записана в інвентарну книгу з шифром "ДМ" під номером 5857. З великою долею вірогідності можна припустити, що ця дарохранильниця знаходилася серед ювелірних цінностей, вилучених з церков, відповідно до декрету ЦВК РРФСР від 23 лютого 1922 р. "Про вилучення церковних цінностей в фонд допомоги голодуючим" та аналогічного правового акту "Про передачу церковних цінностей в фонд допомоги голодуючим", виданого в Україні 8 березня того ж таки року. В середині 1922 року значну частину вилучених з Києва, Харкова, інших обласних та губерньських міст України вже встигли відправити в Москву. Але завдяки зусиллям Д.М. Щербаківського, на початку осені 1922 р. з Московського Гохрану було повернуто 3200 пам'яток з коштовного металу. Всі ці речі були передані в І-й Державний музей Києва для вивчення спеціалістами. З них було створено окремий фонд

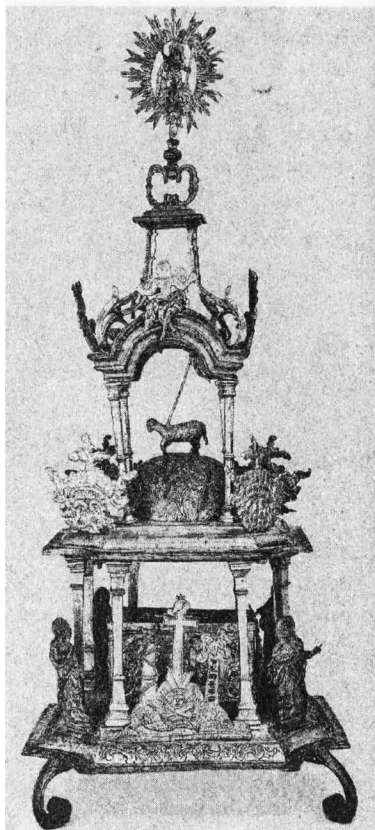


Рис. 1. Дарохранильниця.
Загальний вигляд.

художніх предметів з дорогоцінних металів¹. Саме речі цього фонду й були передані у 1934 р. в Київську контору Держбанку.

Дарохранильниця двохярусна. Виготовлена вона зі срібла 500 проби. Очевидно, наявного срібла, котре було у майстра, не вистачило, тому приблизно половину ваги предмету складають деталі, зроблені з недорогоцінного металу (колони, ніжки, окремі фігурки чи їх частини, гайки, стрижні). Основа техніка виконання витвору – карбування, але окремі деталі виконані у техніці лиття. В декорі дарохранильниці використана позолота, яка дозволяє підкреслити окремі конструктивні деталі та елементи оздоблення. Наприклад, позолоченими є колони обох ярусів, передня стінка висувного ящика ковчега; волосся, одяг, німби янголів, Сіяння, корогва Христа, фігурка Агнця. Розміри експонату: висота – 500 мм; основа – 160×190 мм. Клейма на виробі відсутні, але є вкладний напис 1793 року, котрим, імовірно, й можна датувати дарохранильницю.

Нижній ярус цього експонату виконано у формі легкого павільйону з вісьмома квадратними у плані колонами, завершеними профільованими капітелями. Вони спираються на східчасті бази. Колони стоять на восьмикутній основі з трохи відігнутими краями, прикрашеними карбованим рослинним орнаментом. Тут же по периметру розташований і вкладний напис. Основа спирається на чотири ніжки у формі завитків, звернених всередину. На чотирьох коротких сторонах основи, що мають дугоподібні вирізи, прикріплені зображення Євангелістів (одне з них – новотвір, зроблений з олова), виготовлені з фігурних карбованих в невисокому рельєфі пластин. Посередині основи між колонами розташовано жертвник прямокутної форми з карбованими зображеннями з усіх видимих боків. На кришці жертвника розміщено зображення Ісуса Христа з пов'язкою на стегнах, який ніби виходить з розкритої домовини (обличчя та корпус представлені – анфас, ноги – в профіль). На лицьовій стінці жертвника представлена сцена "Бичування", на зворотній – "Моління про чашу в Гетсиманському саду". На бокових

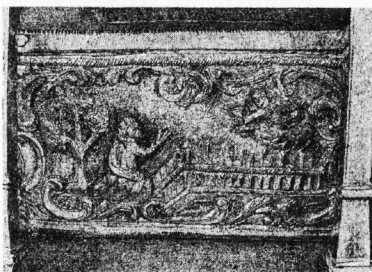


Рис. 2. Сцена "Моління про чашу в Гетсиманському саду" на стінці жертвника (деталь дарохранильниці).

стінках – Агнець з корогвою та “Ісус Христос з очеретом в руках” (сюжет, що рідко зустрічається). Очерет символізує натовп віруючих, які ведуть праведне життя и йдуть шляхом Вчення та Церкви, які є для них як вода для очерету животворною силою (книга Йова: 8:11 – “Чи папірус росте без болота? Чи росте очерет без води?”). На площині з цим сюжетом, що є передньою стінкою ящика для зберігання Святих Дарів, прикріплено кільце, яке дозволяє його відкривати.

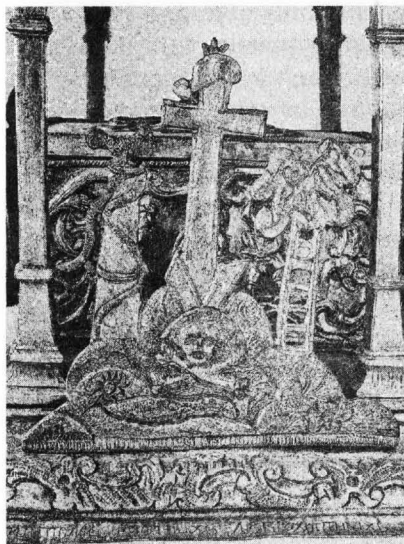


Рис. 3. Символи Страстей Господніх перед жертвником (деталь дарохранильниці).



Рис. 4. Агнець з корогвою на пагорбі (деталь дарохранильниці).

З лицьового боку перед жертвником і колонами – фігурні карбовані зображення символів Страстей Господніх: посередині Голгофський хрест, ліворуч стовп для бичування у формі колони з півнем на верхівці, обвитий батоном; праворуч – драбина з напівфігурою янгола вгорі. Жертвник перекрито сінню, яка повторює трохи в зменшених розмірах форму основи дарохранильниці та спирається на вісім колон. Сінь має напівсферичне завершення у формі круглого пагорба, вкритого травою та квітами, на якому стоїть фігурка Агнця з корогвою – символ перемоги Ісуса Христа над смертю. З правого боку пагорба знаходиться напівкруглий отвір, що символізує вхід до печери. З чотирьох коротких боків сені розташовані чотири фігурні плас-

тини у вигляді стилізованих рокайльних кошиків з плодами та квітами (з них повністю збереглася тільки одна), котрі є символом багатих дарів Господніх. За ними розташовані круглі колони з перехватом, що завершуються доричними капітелями. Вони підтримують архівольти, на верхній частині яких – фігурні карбовані зображення янголів зі знаряддями Страстей Господніх (збереглися частково). Одна з фігурок на $\frac{1}{2}$ доповнена новотвором.

Архітектурна деталь, що є обрамленням арки, відома на території України з епохи Відродження, але набуває особливого поширення в епоху бароко та класицизму.

Другий ярус дарохранильниці у формі павільйону з колонами, перекритими арками з архівольтами, нагадує, вірогідно, відому майстрові споруду над центральною частиною Київського водогону на Контрактовій площі, побудовану у 1747–49 р. видатним українським архітектором І. Григоровичем-Барським.

У чотирьох кутах біля основи арок закріплено рокайльні завитки з центральним пагоном, зверненим догори. Сінь у формі чотирикутника зі східною коробчатою конструкцією, піднята чотирма пагонами, завершується дужками у формі спарених С-подібних завитків. Між їхніми верхніми кінцями пригвинчена балясина зі щтирем (новотвір з олова), котрі підтримують фігурну пластину з Христом з короною в Сяянні ("Воскресіння").

Предмет привертає увагу не тільки своєю художньою досконалістю, а й вкладним написом, розміщеним на відігнутому краї основи:

“СІЯ ГРОБНИЦА ВЪ ЦЕРКОВЬ КРОПИВЯНСКУЮ ПРЕОБРАЖЕНСКУЮ КОШТОМ РАВНЫХ ДОБРОХОТНЫХ ДАТЕЛЕЙ ИЗЪ СТАРЫХ ТРЕХ ЛЯМПЪ ПОЛКОВНИКОМЪ КОСТАНТИНОМ МОКИЕВСЬКИМ НАДАНЫХЪ ЗА СВЯЩЕННИКА АНТИПА ПЕТРАШЕВИЧА УРСАЛОВА 1793 ГОДА”.



Рис. 5. Янгол зі знаряддям Страстей Господніх (деталь дарохранильниці).

Таким чином, як свідчить напис, дарохранильниця була зроблена у 1793 р. для Кропивнянської Преображенської церкви, священиком у якій в цей час був Антип Петрашевич, з трьох старих лампад, котрі свого часу були подаровані полковником Костянтином Мокієвським.

Відомо, що в Україні є три населених пункти зі схожими назвами: с. Кропивне Бахмацького району Чернігівської області, Кропивна Золотоніського району Черкаської області та Кропивна Хмельницького району Вінницької області. Вони зберегли свої історичні назви. Перші два пов'язані з історією козаччини.

Одне (с. Кропивне) було сотенним центром Кропивнянської козацької сотні (1649–1654 р.), утвореної у 1649 р. у складі Прилуцького полку. Однак у 1654 р. після Переяславської угоди вона була ліквідована, а територія і козаки увійшли до Краснянської сотні Прилуцького полку. Друге (с.Кропивна) було центром Кропивнянської сотні, що сформувалася ще у 30-х рр. XVII ст. у складі Переяславського полку. З початком 1648 р. вона стала основою для формування самостійного Кропивнянського полку. У 1658 р. Кропивнянський полк було ліквідовано гетьманом І. Виговським, а Кропивнянську сотню було включено до Іркліївського полку. Після ліквідації останнього у 1663 р. Кропивнянська сотня увійшла до Переяславського полку і від 1663 р. аж до ліквідації у 1782 р. була його військовою, судовою та адміністративною одиницею.

Спираючись на згадані історичні факти, маємо підстави вважати, що у напису мова йде про с. Кропивна Черкаської області. На цю ж думку наводить ще один цікавий факт: у переліку населених пунктів Кропивнянської сотні (на 1750 р.), наведеному у книзі Заруби В.М.², згадуються хутори, що належали золотоніському священику Петрашевичу та Кропивнянському – Якову Петрашевичу. Очевидно, у цій місцевості існувала династія священиків з прізвиськом Петрашевич, одним з яких мабуть і був Антип Петрашевич, згаданий у вкладному напису на дарохранильниці.

Непрямим підтвердженням цього може бути виявлений нами продряпаний по краю другого ярусу напис: “Ново-Успенской церкви Кр.....” та номер 2692, написаний фіолетовими чорнилами на внутрішньому боці основи другого ярусу. Відомо, що в цьому селі на початку XX ст. було три церкви: кладбищенська Покровська (побудована у 1716 р.), Старо-Успенський храм

(1858 р.) та Ново-Успенський храм (побудований у 1885 р.), з якого, імовірно, і була вилучена у 1922 дарохранильниця⁸.

На жаль, у нас немає документальних свідощв про існування Преображенського храму в с. Кропивна. Однак вкладний напис вказує на те, що він мав бути саме в цьому селі. І саме для нього була зроблена дарохранильниця зі старих трьох лампад, пожертвованих полковником Мокієвським за його життя (тобто до 1709 р.) в цей же храм. Потім з невідомих нам причин вона з'явилася в Ново-Успенському храмі.

Вкладний напис на дарохранильниці незвичайний насамперед тим, що в ньому йде мова про предмет, зроблений зі старих вкладних речей, і при цьому згадується ім'я попереднього вкладника. Це свідощтво уваги та намагання Церкви зберегти пам'ять про особу останнього, в даному випадку – полковника Костянтина Мокієвського.

Мокієвський – історична особа, родич гетьмана Івана Мазепи по матері останнього (за деякими джерелами – небіж, тобто син її брата). Походив з Білоцерківської шляхти. Дата народження його не встановлена, дата смерті – 1709 р. Про діяльність Мокієвського достатньо відомостей. У 1691 р. Мазепа призначив його київським полковником. Резиденція полку знаходилася в Козельці. І у підпорядкуванні полковника опинилась велика територія з населенням західної Чернігівщини та лівобережної Київщини. Для гетьмана дуже важливо було мати тут свою людину, оскільки найчастіше цим шляхом він посилав таємних агентів до Польщі⁴. На чолі київського полку полковник Мокієвський брав участь практично у всіх військових акціях Гетьманщини. Під час однієї з них – походу проти Криму у 1696 р. навіть сталася прикра неприємність – частина козаків залишених у Таванську, за відсутності полковника намагалася змістити його з посади і обрала замість нього полкового хорунжого Сергія Солонину. Справу залагодив Мазепа.

Неодноразово через запальну вдачу і амбіційність Мокієвський конфліктував з козацькою старшиною. Це призвело до того, що на деякий час він був відсторонений від влади. У 1708 р. Мокієвського було призначено Чигиринським полковником. Як наказний гетьман під час союзу шведів та українців, він їздив з дипломатичними місіями на Запоріжжя та в Крим. Очевидно, Мокієвського “в противной стороне

умерлого" поховали у 1709 році, бо про перебування його в Бендерах немає жодних відомостей⁵.

Одна з дочок полковника, Ганна, вийшла заміж за Василя Мировича, теж мазепинця. Разом із дітьми її заслали до Москви, потім до Тобольська (до 1716 р.). Її чоловік помер у 1732 р. на засланні в Сибіру. Інша дочка полковника померла в юному віці. Вона була похована в Острі у Троїцькому соборі, в якому коштом Мокієвського зроблено боковий вівтар св. Трійці, виконано розпис стін. Коштом Мокієвського були також побудовані церкви у Вишгороді (Борисоглібська), у Києво-Печерській лаврі – велика семикупольна церква Різдва Богородиці (1696 р.) та Феодосіївська (1678–1702 р.) – поруч з лаврою.

У Музеї є й інші вкладні предмети, пов'язані з Мокієвським. Це вкладені в Києво-Печерську лавру парні кубки (ДМ-2231–2232), виготовлені гданським майстром Натанаелом Шлаубітцем⁶, та потир (ДМ-1541), зроблений, відповідно до напису, 1703 р. золотарем з Вроцлава Крістіаном Ментцелем-молодшим і вкладений в храм Різдва Богородиці в печеру препод. Феодосія⁷. Цей факт свідчить про те, що Мокієвський, як і багато заможних людей того часу (в тому числі і козацька старшина), традиційно надавав кошти на будівництво культових споруд та виготовлення дарчих предметів з дорогоцінних металів.

Українські золотарі середини XVIII – першої чверті XIX ст. використовували архітектурні мотиви не тільки в оздоблюванні своїх витворів, а й нерідко надавали предметам форму тих чи інших споруд. Найчастіше це стосувалося саме дарохранильниць. Призначені для прикрашання інтер'єру з суворими вертикалями колон та прямолінійною глибиною анфілад ці вироби вторили останньому стрункості силуету, правильністю геометричних форм та лаконізмом декору.

Для дарохранильниці 1793 р. характерна особлива пропорційність частин та елементів декору. А в її силуеті проглядаються архітектурні форми, що нагадують творчість одного з найбільш яскравих майстрів європейської школи бароко-рококо – українського архітектора І. Григоровича-Барського, в спорудах якого вже помітно відхід від надмірної пишності орнаментального декору. Те, як він переусвідомив форми європейської архітектури, добре видно на прикладі дзвіниць на Ближніх та Дальніх печерах Києво-Печерської лаври⁸. Золотар, який зробив дарохранильницю, імовірно, був добре знайомий не тільки з

київськими будовами архітектора, а й спорудами, зведеними ним в інших місцях, зокрема зі Спасо-Преображенським собором Красногорського монастиря, побудованим у 1767–1771 р. Примітно, що вказаний монастир знаходився неподалік від с. Кропивна.

Не виключено, що представлена дарохранильниця виконана місцевим майстром, котрому найкраще вдалася її архітектоніка, що надала цьому витворові особливої легкості, витонченості та пропорційності.

Анонімний автор цього витвору, як і його відомі сучасники, такі як Климент Чижевський, Самійло Ростовський, Федір Баранович, котрі працювали у стилі рококо, були останніми його послідовниками⁹.

Дарохранильниця 1793 р. не тільки відображає художні спрямування та естетичні смаки останньої чверті – кінця XVIII ст. в Україні, але й зберігає історичну пам'ять про часи гетьмана Івана Мазепи.

Примітки:

- ¹ Лисенко Т.О. Данило Михайлович Щербаківський (1877–1927). Його життя і доля // Лаврський альманах. Києво-Печерська лавра в контексті української історії і культури. – К., 2001. – Вип. № 3. – С. 119.
- ² Заруба В.М. Адміністративно-територіальний устрій та адміністрація Війська Запорізького. – Дніпропетровськ, 2007. – С. 162.
- ³ Голиш Г.М., Голиш Л.Г., Пономаренко М.Ф. Подорож Златокарем. – Черкаси, 2008. – С. 292.
- ⁴ Павленко С.О. Оточення гетьмана Мазепи: соратники та прибічники. – К., 2004. – С. 89.
- ⁵ Там само, с. 83.
- ⁶ Музей історичних коштовностей України. – К., 2004. – Кат. № 240.
- ⁷ Березова С.А., Волковинська О.А. Вроцлавське срібло із зібрання Музею історичних коштовностей України // Музейні читання. Матеріали наукової конференції “Ювелірне мистецтво-погляд крізь віки” (5–6 грудня 2005 р.). – К., 2006. – С. 52.
- ⁸ Логвин Г.Н. Українське бароко в контексті європейського мистецтва // Українське бароко та європейський контекст. – К., 1991. – С. 19–20.
- ⁹ Петренко М.З. Українське золотарство XVI-XVIII ст. – К., 1970. – С. 142.